

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ГЕОЛОГО-ГЕОГРАФСКИ ФАКУЛТЕТ

Книга 2 – География

Том 96

ANNUAIRE DE L'UNIVERSITE DE SOFIA „ST. KLIMENT OHRIDSKI“

FACULTE DE GEOLOGIE ET GEOGRAPHIE

Livre 2 – Geographie

Tome 96

КОМПЛЕКСНА СТОПАНСКА ЕФЕКТИВНОСТ В ЕВРОПЕЙСКИТЕ СТРАНИ (класификационни и типологични аспекти)

МАРИН РУСЕВ

Катедра по регионална и политическа география
e-mail: rusevm@abv.bg

Марин Русев. КОМПЛЕКСНАЯ ХОЗЯЙСТВЕННАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ В ЕВРОПЕЙСКИХ СТРАНАХ (классификационные и типологические аспекты)

Для типологической классификации европейских стран могут быть использованы разные критерии и показатели – географические, культурно-политические, общественно-экономические, геоэкологические. Наиболее использованные среди них в настоящее время – это общественно-экономические критерии и показатели. Особенно важными критериями для современного развития являются уровень обеспечения природных ресурсов, степень антропогенного давления на природные системы, эколого-экономическая эффективность, грамотность населения, средняя ожидаемая продолжительность жизни и т. д. Они имеют специфическое значение для устойчивого развития – концепция, которая выступает в качестве нового критерия современной типологизации стран. Типологизация стран Европы посредством традиционных и современных критерии и показатели дает аналогичные выводы для относительного отставания одних и тех же стран. К сожалению, Болгария принадлежит этой группе, а ее отставание в континентальном процессе перехода к устойчивым развитием огромно!

Ключевые слова: комплексная хозяйственная эффективность; типы стран; устойчивое развитие; ранговой социально-экономической коэффициент; символ для комплексной хозяйственной эффективности.

Marin Roussev. COMPLEX ECONOMIC EFFICIENCY IN EUROPEAN COUNTRIES (taxonomic and typological aspects)

For the typological classification of the European countries can be used different criteria and indicators – geographic, cultural-political, social-economic, geo-ecological. Most used among them nowadays are the social-economic criteria and indicators. Increasingly important criteria for the

contemporary development are the provision of natural resources, the degree of anthropological pressure on the natural systems, the ecological-economic effectiveness, the crudition of the population, the average life expectancy, etc. They have a specific importance for the conception of sustainable development, a conception that acts as a modern criterion for the contemporary typologisation of the countries. By the typologisation of the European countries through traditional and modern criteria and indicators are attained similar conclusions for the relative arrear of one and the same countries. Unfortunately, Bulgaria also belongs to this group and her arrear in the continental process of transition to sustainable development is huge!

Key words: complex economic effectiveness; types of countries; sustainable development; rank social-economic index; symbol for complex economic effectiveness.

Традиционно най-важният критерий при оценка резултатите от стопанската дейност е кратко- и средносрочната финансово-икономическа ефективност – т. е. съотношението между стойността на вложените в производството ресурси и стойността на крайния продукт. Динамичните обществени процеси през XIX и XX в. предизвикват изменения в критериите при оценка на ефективността от стопанската дейност. В страните със социално пазарно стопанство постепенно равностойно значение придобива отчитането на социално-икономическата ефективност. Освен традиционни показатели, като брутен продукт, брутна добавена стойност и печалба, като важни показатели изпъкват също заетостта (или безработицата), условията за труд, производствената квалификация, доходите на заетите и др.

През втората половина на XX в. рязко се увеличава обемът на въвличанията в стопански оборот природни ресурси. Високите темпове на нарастване на брутния продукт предизвикват значителни екологични проблеми. Това налага въвеждането на нов стопански критерий – еколого-икономическата ефективност. Чрез нея стопанските резултати се съотнасят към количествените и качествените антропогенни изменения на околната среда. Обща отличителна черта на социално-икономическата и еколого-икономическата ефективност е тяхната равностойна времева детерминираност не само в краткосрочен, но и в средно- и дългосрочен аспект.

Научно-техническият прогрес и нарасналите консумативни нужди на обществото са основен стимул за интензификация на производствената дейност. От гледна точка на финансово-икономическата ефективност се различават два типа стопанско развитие – екстензивно и интензивно. Екстензивното се дефинира като увеличаване на производството чрез количествено разширяване на броя на заетите и средствата за производство. Под интензивно развитие от финансово-икономическа гледна точка се разбира увеличаването на производството чрез модернизация на средствата на труда, реструктуриране и подобряване на организацията на производствените процеси.

Чрез комплексната ефективност се отчитат не само финансовите, но и социалните и екологичните ефекти от стопанската дейност. Това налага преосмисляне на критериите за интензификация на производството. Все по-често интензивни от чисто финансово-икономическа гледна точка производства се ревизират от социална или екологична гледна точка. Например производства, които осигуряват конюнктурно високи финансови печалби, но предизвикват тежки поражения върху състоянието на въздуха, водите, почвите, човешкото здраве. За преодоляване на тези последици се

изискват целенасочена политика и значителни средства, което снижава социално-икономическата и еколого-икономическата ефективност и обезличава дългосрочната комплексна стопанска ефективност. Така, когато краткосрочните финансово-икономически критерии са белег за интензивност, дългосрочните комплексни критерии могат да се окажат белег за екстензивност.

В Европа пространствената проекция на теоретичния модел център-периферия се трансформира в географски модел Запад-Изток. Днес либерализацията на политическите системи и преходът към пазарно стопанство предизвикват кризисни процеси в страните от Източна Европа. Същевременно постиндустриалните западноевропейски страни задълбочават интеграцията помежду си, което повишава комплексната ефективност на техните стопанства. Интеграционните процеси увличат по-високоразвитите бивши социалистически страни като Полша, Чехия, Унгария, Словения, Словакия и прибалтийските републики. Идеологическото и военно-политическото разведряване прераства в неприкрит стремеж сред всички източноевропейски страни да се включат в дирижираното от ЕС и НАТО изграждане на т. нар. Общ европейски дом. Независимо от това между европейските страни все още се наблюдават значителни контрасти. Те са резултат от конкретното взаимодействие между природни и обществени фактори.

КРИТЕРИИ И ПОКАЗАТЕЛИ ЗА ТИПОЛОГИЧНА КЛАСИФИКАЦИЯ НА СТРАНИТЕ

Сходствата и различията между страните позволяват те да се класифицират в различни типове. В този смисъл типологичната класификацията трябва да се разбира като един от основните методи на изследване на страните. Всяка класификация изисква използването на специфични критерии и показатели. Критериите са признаци, чрез които се обозначава конкретният облик на всяка страна. За да се характеризират страните по определен критерий, е необходимо да се използват подходящи показатели.

За типологизация на страните се използват географски, културно-политически, социално-икономически и други критерии. Едни от най-разнообразените географски критерии са географско положение, големината на територията, природно-ресурсен потенциал на страната, състояние на околната среда и др. Географски показатели са географските координати, площта, пространствената достъпност, хидро-климатичните, почвено-растителните характеристики и др. В по-широк смисъл географските критерии изискват използването и на универсални демографски, икономически и политически показатели.

Сред най-важните културно-политически критерии се открояват цивилизационното наследство, културно-политическите традиции, значимостта на страната в световното развитие, общественно-политическите отношения, стереотипите в поведението на населението и др. Типологията на страните по тези критерии е условна, тъй като те трудно се измерват с конкретни показатели. Относително добра представа за културно-политическата типологична класификация на страните дават показатели като: форма на управление, мо-

дел на културно-политическо развитие, расово-етническа принадлежност на населението, език, религия и др.

Икономическите критерии са едни от най-използваните при съвременните типологични класификации на страните. Чрез тях се характеризира моделът на развитие, потенциалът и водещите сектори на стопанството, производствената специализация, външната икономическа активност и др. От икономическите показатели най-често се използват БВП, БНП, темпове на нарастване на брутният продукт, търговски баланс, външен дълг, инвестиции и др.

Социално-демографските критерии дават възможност за типология на страните според техния демографски потенциал, движение и структура на населението, жизнен стандарт и др. Най-използваните социално-демографски показатели са: брой, движение, темпове на нарастване, структура, доход, покупателна способност на населението и др.

Голяма част от посочените критерии и показатели са условно разграничени помежду си. За да се добие по-реална представа за спецификата на определена страна, е необходимо използването и на относителни показатели. Те се изчисляват като отношение между традиционните абсолютни показатели. Примери за това са демографската гъстота, икономическата плътност, доходите на населението, икономическата ефективност на стопанството, относителната консумация на енергия, степента на автотемпелация и др.

Все по-важни критерии за съвременното развитие са осигуреността с природни ресурси, степента на антропогенен натиск върху природните системи, екологичната ефективност на стопанството, образоваността на населението, средната продължителност на живота и др. Един от модерните показатели при типологията на страните е индексът на човешко развитие (ИЧР). Чрез него се придобива по-реална представа за жизненото равнище и достигнатата степен на социално-икономическо развитие в отделните страни. Посочената група от показатели имат специфично значение от гледна точка на концепцията за устойчиво развитие, концепция, която играе ролята на модерен комплексен критерий при съвременната типологизация на страните (вж. Русев, 1995; 2000; 2003). Типологизацията на страните само по един критерий или показател, колкото и свършен да е той, не дава задоволителни научни резултати. За по-голяма достоверност е необходимо оптимално съчетание от критерии и показатели. Един от реалистичните подходи в това отношение е извеждането на едни критерии за определянето на главните типове страни и на други – за подтиповете. Например, като най-общ критерий може да се определи културно-политическата принадлежност на страните към един от цивилизационните региони в света – Западна Европа, Източна Европа, Евразия, Източна и Югоизточна Азия и др. Впоследствие като конкретни критерии могат последователно да се прилагат политическо устройство, степен на икономическото развитие, природноресурсен потенциал, екологични проблеми и много други. Една от най-разпространените типологизации на страните в света се базира на предимно финансово-икономическите критерии и показатели. Най-голямо е приложението им в специализираните институции на ООН. Често те се съчетават и с някои културно-политически и социално-демографски критерии и показатели.

ТИПОЛОГИЧНА КЛАСИФИКАЦИЯ НА СТРАНИТЕ В ЕВРОПА – ТРАДИЦИОННА И МОДЕРНА ИНТЕРПРЕТАЦИЯ

Според традиционните типологични подходи, при които преобладават финансово-икономическите и социално-икономическите критерии, страните в света се разделят на 3 главни типа: високо-, средно- и слаборазвити. Страните в Европа са предимно от първите 2 типа. Високоразвити са 25 страни, предимно от Западна Европа – Австрия, Андора, Белгия, Великобритания, Германия, Гибралтар, Дания, Ирландия, Исландия, Испания, Италия, Лихтенщайн, Люксембург, Монако, Нидерландия, Норвегия, Португалия, Сан Марино, Финландия, Франция, Швейцария, Швеция. Към тях с известна географска условност се причисляват Гърция, Кипър и Малта. Най-характерните черти на високоразвитите страни в Европа са:

- ИЧР за 2000 г. – над 0,875 (Малта);
- БВП на човек от населението над 15 хил. долара (Малта);
- високо развита в технологично отношение стопанска инфраструктура;
- водеща роля на третичния стопански сектор – над 60 % от БВП;
- водеща роля на машините и оборудването в износа – над 50 %;
- осъществен демографски преход;
- развито гражданско общество и др.

Между представителите на високоразвитите страни в Европа се наблюдават и значителни различия, което е основание те да се поделат на 3 главни подтипа. Водещият подтип включва 4 от страните-членки на Г-7 (Германия, Франция, Великобритания, Италия). Основен критерий за това е общият обем на произведения в тях БВП – през 2000 г. сумарно той е 60 % от европейския.

Втори главен подтип формират 17 високоразвити европейски страни, които имат по-малък икономически, демографски или териториален потенциал, но се отличават с висок жизнен стандарт на населението. Примери са страни като Белгия, Нидерландия, Люксембург, Дания и др.

Със специфични характеристики сред високоразвитите страни се отличават страните от Скандинавския полуостров и Исландия. Те разполагат със значителен природноресурсен потенциал, но се отличават с много по-ниска демографска и икономическа плътност.

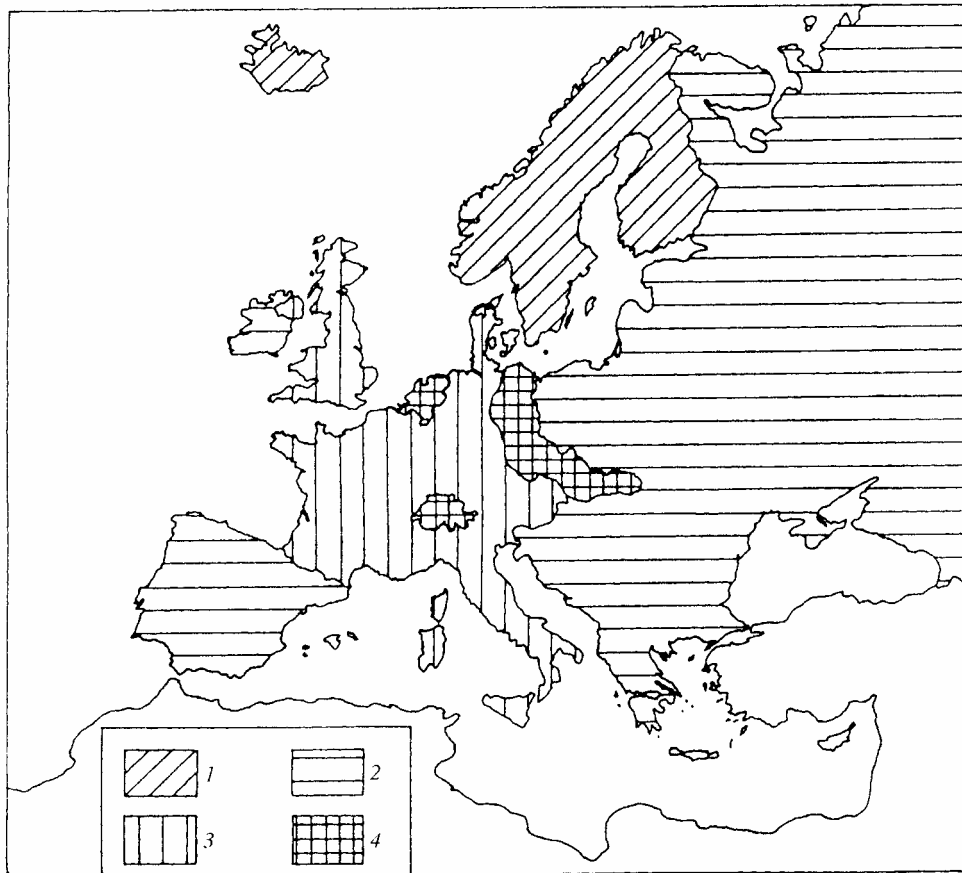
Условно като средно развити могат да се приемат 18 източноевропейски страни – Албания, Беларус, Босна/Херцеговина, България, Естония, Латвия, Литва, Македония, Молдова, Полша, Румъния, Словакия, Словения, Сърбия/Черна гора, Украйна, Унгария, Хърватско и Чехия. В така посочените условни граници на континента източноевропейските страни заемат 31 % от площта му, в тях живеят 28 % от населението на Европа, но се произвеждат едва 12 % от нейния БВП. Очевидно е, че източноевропейските страни играят второстепенна роля в съвременното социално-икономическо развитие на континента. Като цяло те се отличават с по-висок относителен дял на тежката промишленост в стопанството и по-ниска икономическа и екологична ефективност на производството. През 2000 г. ИЧР при тях варира между 0,701 (Молдова) и 0,879 (Словения), а средният реален БВП на човек – между 2 хил. долара (Молдавия) и 16 хил. долара (Словения). И в този регион се наблюдават значителни вътрешни различия, което е основание също да се определят подтипове. Така например, с много по-нисък жизнен стандарт на населението се

отличават някои балкански страни (Молдова, Албания, Македония, Румъния, България) и Украйна – между 2 и 6 хил. долара БВП на човек. Същевременно особеностите в стопанската история на Полша, Унгария, Чехия, Словения и Прибалтийските страни са причина днес те да имат социално-икономически характеристики, близки до високоразвитите страни от втория подтип.

Досега съставяните схеми за класификация и типология на страните са резултат от различни научни подходи и фиксират определени съотношения между страните в конкретни исторически периоди. На Запад те се основават предимно върху фундаменталните научни изследвания на автори като Boesch (1964), Хагет и Чорли (1971), Харвей (1974) и др., но като цяло имат спорадичен характер. Едва с разрастване дейността на ООН през 80-те и 90-те години на XX в. за целите на световната организация започва широко използване на икономически класификационни схеми. В страните от Източна Европа дълго време господства съветската идеологическа схема, при която страните се делят на социалистически и капиталистически. По политически причини основно внимание през втората половина на XX в. се отделя на типологизирането на капиталистическите страни (Типология..., 1976). При повечето от тях е налице явно преобладаване на финансово-икономически критерии и показатели. Най-известни са типологичните схеми на Волъскни (1968), Астафьев (1969), Дмитревский (1972, 1983), Шейнис (1978), Маншбин (1981), Антонова и Стрелецкая (1981). Премахването на тоталитарните бариери пред научните изследвания през 90-те години на XX в. позволи на някои от посочените автори да създадат принципно нови типологични схеми, базирани се на оптимално съчетание между много по-голям набор от критерии и показатели. Типичен пример в това отношение е създадената от Волъскни (1998) класификационна схема на типовете страни в света. Първи опити за отчитане на екологични критерии и показатели в руската география правят Липец (1981) и Глазовский (1992).

Повечето от използваните у нас след Втората световна война типологични класификации се отнасят до т. нар. капиталистически страни и на практика преповтарят съветската шаблонна схема – Бешков и др. (1953), Иванов и Даков (1976) и други. Интерес представлява нетрадиционният за българската география опит на Йорданов (1969) да класифицира страните в света чрез енергийни показатели. Особено внимание заслужава предложената от Карастоянов и Колев (1984) класификационна схема, чрез която за първи път се прави опит да се разкрият икономогеографските различия между социалистическите страни чрез използването на математически методи.

Изследване на измененията, настъпили в типологичната геоекологична класификация на страните в Европа през 1990–2000 г., правят Русев и Колев (2003). Като основен критерий при подбора на показатели се използва достигнатата степен на антропогенен натиск върху природните системи в отделните страни. Изследвани са съответно 27 (1990 г.) и 42 (2000 г.) страни от европейското пространство. Благодарение на увеличения брой статистически обекти през този период авторите отбелязват увеличаване на геоекологичните типове страни от 4 на 7 (фиг. 1, 2). Причини за това могат да се търсят и в динамичните обществено-политически, социално-икономически и екологични процеси на континента през последното десетилетие на XX в. В изследването са формулирани следните основни изводи:



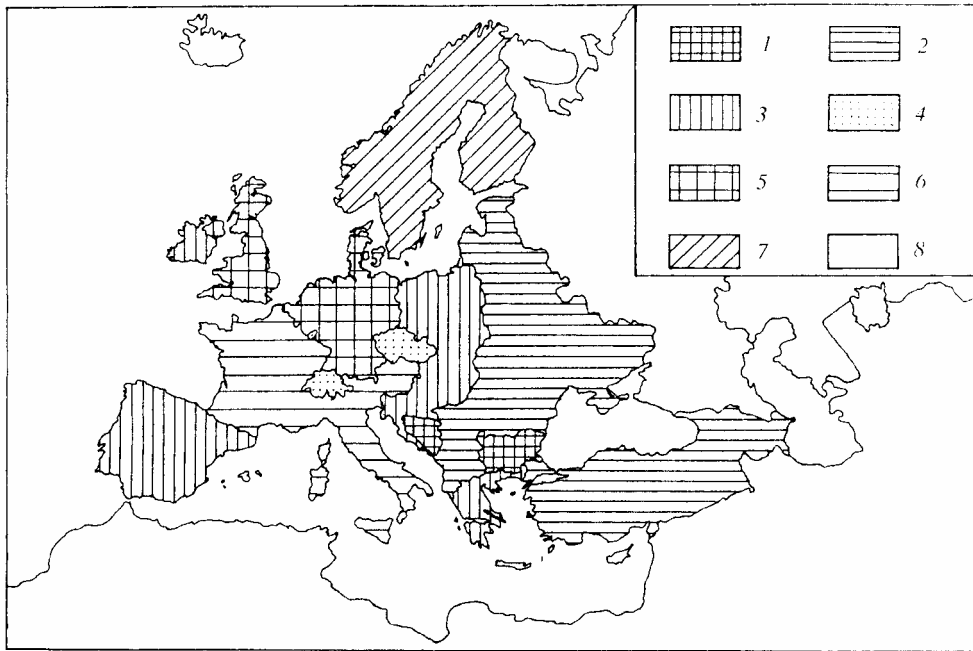
Фиг. 1. Геологични типове страни в Европа- 1990

1 – първи – Австрия, Белгия, Великобритания, Западна Германия (ФРГ), Дания, Италия, Люксембург, Франция; 2 – втори – Албания, България, Гърция, Ирландия, Испания, Полша, Португалия, Румъния, СССР (европейска част), Турция, Унгария, Югославия; 3 – трети – Исландия, Норвегия, Финландия, Швеция; 4 – ЧЕТВЪРТИ – Източна Германия (ГДР), Нидерландия, Чехословакия, Швейцария

Fig. 1. Geo-ecological types countries in Europe - 1990

1 - first - Austria, Belgium, Denmark, France, Italy, Luxembourg, United Kingdom, West Germany (FRG); 2 - second - Albania, Bulgaria, Greece, Hungary, Ireland, Poland, Portugal, Romania, Spain, Turkey, USSR (European part), Yugoslavia; 3 - third - Finland, Iceland, Norway, Sweden; 4 - fourth - Czechoslovakia, East Germany (DRG), Netherlands, Switzerland.

1. За изминалия статистически период се наблюдава съхраняване на значителните различия между страните от Източна и Западна Европа. В някои отношения е налице дори задълбочаване на контрастите. Това е валидно най-вече за западноевропейски стопанства, оптимизиращи своята комплексна ефективност (например Франция, Италия), от една страна, и стопанства, попаднали в продължителна социално-икономическа и екологична криза (например някои балкански страни), от друга.



Фиг. 2. Геоекологични типове в страни в Европа – 2000:

- 1 първи – Армения, Азербайджан, Албания, Беларус, Грузия, Естония, Латвия, Литва, Македония, Молдавия, Румъния, Сърбия/Черна гора, Турция, Украйна;
 2 – втори – Гърция, Ирландия, Испания, Полша, Португалия, Словакия, Словения, Унгария, Хърватско; 3 – трети – Норвегия, Швеция, Финландия;
 4 – четвърти – Белгия, Великобритания, Германия, Дания, Нидерландия.
 5 – пети – Австрия, Италия, Франция; 6 – шести – Люксембург, Швейцария, Чехия;
 7 – седми – Босна/Херцеговина; 8 – нетипологизирани страни.

Fig. 2. Geo-ecological types countries in Europe – 2000.

- 1 – first – Albania, Armenia, Azerbaijan, Belarus, Estonia, Georgia, Latvia, Lithuania, Macedonia, Moldavia, Romania, Serbia/Montenegro, Turkey, Ukraine,
 2 – second – Greece, Spain, Португалия, Poland, Унгария, Slovakia, Словения, Хърватско, Ирландия; 3 – third – Finland, Norway, Sweden; 4 – fourth – Belgium, Denmark, Germany, Netherlands, United Kingdom; 5 – FIFTH – Austria, France, Italy;
 6 – sixth – Czech Republic, Luxembourg, Switzerland; 7 – seventh – Bulgaria, Bosnia/Herzegovina;
 8 – untypologized countries

2. Вследствие на динамичните обществени промени, някои от изявените през 1990 г. геоекологични типове се разпадат, а принадлежащите им страни се прегрупират в нови геоекологични типове. В Източна Европа, освен кризисните обществено-икономически процеси, като главна причина за това трябва да се посочи и разпадането на федерално устроените в политическо отношение държави. Вследствие на това например Словакия се отделя значително от Чехия, а Македония – от Словения. Невидими обаче остават промените на бившата ГДР, поради обединението ѝ с бившата ФРГ.

3. Сред западноевропейските страни най-забележима диференциация демонстрират Австрия, Италия и Франция, както и скандинавските страни, чи-

ято висока комплексна стопанска ефективност е стабилна основа за осъществяване на преход към устойчиво развитие. Потенциал за реализиране на такъв преход имат и други западноевропейски страни. Някои от тях обаче все още се отличават със сравнително по-високи стойности на показателите за енергоемкост и суровиноемкост на БВП, относително замърсяване на въздуха и степен на натоварване на земеделските площи – например Германия, Великобритания, Нидерландия, Белгия, Испания.

4. Най-неблагоприятният през 1990 г. Четвърти геоекологичен тип се разпада, а представителите му (ГДР, ЧСФР, Нидерландия и Швейцария) се „преместват на по-добри позиции“ през 2000 г. Неговото място в новото изследване се заема от балкански страни, като Босна/Херцеговина, България, Сърбия/Черна гора.

5. България се „премества“ в най-неблагоприятния геоекологичен тип, отличаващ се с най-контрастни разлики между ниска икономическа, социална и екологична ефективност в европейското пространство!

РАНЖИРАНЕ И ТИПОЛОГИЗАЦИЯ НА ЕВРОПЕЙСКИТЕ СТОПАНСТВА СПОРЕД ТЯХНАТА КОМПЛЕКСНА ЕФЕКТИВНОСТ

Частично потвърждение на тези изводи може да се търси и при използването на по-елементарни методи. Например при ранжирането на европейските страни по 4 ключови показателя, подредени в логична природно-антропогенна последователност – територия, население, БВП, емисии на въздушни замърсители. Вместо разнородни показатели и мерни единици, като km^2 , брой, долари, t или kg, може да се използва един универсален показател – относителният дял на дадената страна от общото за Европа, измерен в % (табл. 1).

Втори важен принцип при този метод за изследване на комплексната стопанска ефективност в европейските страни е извеждането на условни коефициенти за плътност спрямо константната величина на територията на отделните страни – демографски, икономически, екологичен. Чрез тях по специална формула може да се изведе рангов социално-екологичен коефициент, който служи за ранжиране на страните. Допълнителен принцип за тяхното групиране е извеждането на символ за комплексна стопанска ефективност – V, λ / или Λ .

Разгледани са 39 европейски страни (без Турция, Русия и Казахстан). В резултат от математическата обработка на данните и логическото дефиниране на символа за ефективност те могат да се групират в 5 типа:

ПЪРВИ ТИП. Включва най-много страни – 16. Всички те са представители на бившето социалистическо източноевропейско пространство и се отличават с най-неблагоприятни характеристики. Ранговият социално-екологичен коефициент при тях е отрицателен и варира от -1,44 (за България) до -0,35 (за Беларус). Това което ги обединява в една група е символът за комплексна стопанска ефективност – V. Този символ олицетворява съчетание на ниска икономическа плътност с висока демографска и екологична плътност. Резултатите от това съчетание са недвусмислени – високи стойности на антропогенния натиск върху природните системи, които не осигуряват адекватен жизнен стандарт на населението. Прави впечатление значителното пре-

Таблица 1

Ранжиране и типологизация на европейските страни според комплексната стопанска ефективност по усреднени данни за периода 1996–2001 г.

Страна	Относителен дял от общото за Европа – %				Коефициент на плътност спрямо територията			Рангов-социално-екологичен коефициент
	територия	население	БВП	емисии на серни азотни и въглеродни окиси	демографски	икономически	екологичен	
	A	B	C	D	$E=B:A$	$F=C:A$	$G=D:A$	
I ТИП – символ за комплексна ефективност								
България	1,83	1,39	0,47	4,81	0,76	0,26	2,63	-1,44
Сърбия / Ч. Гора	1,69	1,77	0,24	2,33	1,05	0,14	1,39	-1,08
Полша	5,16	6,48	3,24	10,51	1,26	0,63	2,04	-1,02
Молдова	0,56	0,72	0,11	0,51	1,29	0,20	0,91	-0,90
Унгария	1,53	1,69	1,13	3,21	1,10	0,74	2,10	-0,86
Украйна	9,95	8,42	1,87	9,98	0,85	0,19	1,01	-0,74
Чехия	1,29	1,72	1,30	2,62	1,33	1,01	2,03	-0,67
Македония	0,42	0,33	0,09	0,36	0,79	0,21	0,85	-0,61
Румъния	3,92	3,37	1,30	3,34	0,96	0,33	0,85	-0,58
Босна / Херц.	0,85	0,64	0,07	0,41	0,75	0,08	0,48	-0,54
Албания	0,48	0,57	0,11	0,15	1,19	0,23	0,31	-0,52
Словакия	0,82	0,91	0,54	0,97	1,11	0,66	1,18	-0,49
Хърватско	0,93	0,75	0,25	0,58	0,81	0,27	0,62	-0,45
Литва	1,08	0,62	0,26	0,81	0,57	0,24	0,75	-0,42
Словения	0,33	0,33	0,23	0,41	1,00	0,70	1,24	-0,42
Беларус	3,42	1,71	0,78	2,22	0,50	0,23	0,65	-0,35
II ТИП – символ за комплексна ефективност								
Армения	0,49	0,64	0,10	0,02	1,31	0,21	0,04	-0,47
Азербайджан	1,43	1,32	0,24	0,12	0,92	0,17	0,08	-0,33
Грузия	1,15	0,90	0,23	0,14	0,78	0,20	0,12	-0,25
III ТИП – символ за комплексна ефективност								
Гърция	2,18	1,76	1,80	2,85	0,81	0,83	1,31	-0,23
Латвия	1,07	0,42	0,17	0,39	0,39	0,16	0,36	-0,22
Естония	0,74	0,25	0,15	0,37	0,34	0,20	0,50	-0,22
Португалия	1,52	1,67	1,57	2,06	1,09	1,03	1,35	-0,19
Испания	8,32	6,60	7,11	8,91	0,79	0,85	1,07	-0,08
IV ТИП – символ за комплексна ефективност								
Исландия	1,70	0,05	0,07	0,13	0,03	0,04	0,08	-0,02
Швеция	7,41	1,49	1,95	1,01	0,20	0,26	0,14	0,09
Ирландия	1,16	0,62	0,81	0,76	0,53	0,70	0,66	0,11
Норвегия	5,34	0,74	1,23	0,56	0,14	0,23	0,10	0,11
Финландия	5,58	0,85	1,17	1,12	0,15	0,21	0,20	0,19

Таблица 1 (продължение)

1	2	3	4	5	6	7	8	9
V ТИП – символ за комплексна ефективност								
Дания	0,71	0,89	1,34	1,11	1,25	1,89	1,56	0,49
Франция	9,10	9,84	14,29	7,42	1,08	1,57	0,82	0,62
Австрия	1,38	1,36	2,01	0,62	0,99	1,46	0,45	0,74
Италия	4,97	9,54	12,58	7,71	1,92	2,53	1,55	0,80
Великобритания	3,71	9,91	13,43	8,36	2,67	3,62	2,25	1,16
Белгия	0,55	1,71	2,56	1,93	3,11	4,65	3,51	1,34
Германия	5,89	13,73	19,13	9,35	1,99	3,25	1,59	1,46
Швейцария	0,68	1,19	2,05	0,42	1,75	3,01	0,62	1,83
Нидерландия	0,62	2,63	3,83	1,35	4,24	6,17	2,18	2,96
Люксембург	0,04	0,07	0,19	0,07	1,75	4,75	1,75	3,00

покриване между представителите на тази група страни и представителите на Първи геоекологичен тип в проведената от Русев и Колев (2003) типологична класификация с данни от 2000 г. За съжаление и тук България изпъква сред страните с най-ниска комплексна ефективност на стопанството!

ВТОРИ ТИП. Представен е само от 3 кавказки страни, които са включени в изследването предимно за сравнение – Армения, Азербайджан и Грузия. Ранговият социално-екологичен коефициент при тях варира от $-0,47$ до $-0,25$. Символът за комплексна стопанска ефективност е с низходяща градация (\wedge) значителна демографска плътност, която не се съчетава с висока икономическа активност. Като резултат кавказките страни се характеризират с нисък жизнен стандарт на населението, което не предизвиква особено висок антропогенен натиск върху природните системи.

ТРЕТИЯТ ТИП е преходен и е представен от 5 средноразвити страни. Ранговият им социално-екологичен коефициент е също отрицателен, но като цяло е по-близко до нулата (между $-0,23$ и $-0,08$). При страните в преход – Латвия и Естония, както и при Португалия символът за ефективност е както при страните от р-ви тип (V). Португалия е единствената западноевропейска страна, отличаваща се с неблагоприятна комплексна ефективност на стопанството. Другите две страни от Трети тип – Гърция и Испания, имат символ, изобразяващ ниска демографска плътност, по-висока икономическа плътност и още по-високи стойности за относително атмосферно замърсяване ($/$). Такава възходяща градация е индикатор за нерационално от екологична гледна точка задоволяване на относително високия жизнен стандарт на населението им.

ЧЕТВЪРТИ ТИП. Състои се от скандинавските страни, Ирландия и Исландия. Също може да се представи като преходен, но в основата на тази характеристика лежат предимно природно-ресурсни и демографски причини. С изключение на Исландия ранговият социално-екологичен коефициент е с ниски стойности над нулата и като цяло варира от $-0,02$ до $0,19$. Най-вече поради уникалните си природни характеристики, сред страните в този тип единствено Исландия има посочения в Трети тип символ ($/$). Останалите страни имат символ (\wedge) – индикатор за ефективно както от икономическа, така и от екологична гледна точка поддържане на висок жизнен стандарт на населението.

Таблица 2

Ранжиране на европейските страни според екологичната ефективност на стопанствата по усреднени данни за периода 1996–2001 г.

Страна Показател	Добив на полезни изкопаеми		Консумация на енергия		Консумация на енергия		Сума на ранговете	Сумарен ранг
	t за 1000 долара БВП	ранг	t усл. гориво за 1000 долара БВП	ранг	t за млн. долара БВП	ранг		
Швейцария	0,1	1	0,11	2	0,7	1	4	1
Италия	0,1	1	0,09	1	2,3	9	11	2
Франция	0,2	8	0,11	2	1,8	7	17	3
Люксембург	0,1	1	0,19	16	1,5	4	21	4
Австрия	0,3	13	0,12	8	1,1	2	23	5
Нидерландия	0,2	8	0,14	12	1,2	3	23	5
Португалия	0,2	8	0,11	2	4,3	16	26	7
Дания	0,4	15	0,11	2	2,8	11	28	8
Ирландия	0,3	13	0,11	2	3,5	14	29	9
Белгия	0,2	8	0,15	13	2,4	10	31	10
Швеция	0,2	8	0,19	16	1,9	8	32	11
Великобритания	0,6	20	0,11	2	2,8	11	33	12
Норвегия	0,5	18	0,15	13	1,6	5	36	13
Германия	0,8	24	0,12	8	1,7	6	38	14
Испания	0,4	15	0,12	8	4,2	15	38	14
Финландия	0,5	18	0,19	16	3	13	47	16
Гърция	0,8	24	0,12	8	5,3	18	50	17
Молдова	0,1	1	0,24	30	6,1	20	51	18
Латвия	0,1	1	0,23	26	6,9	25	52	19
Исландия	0,1	1	0,26	32	6,4	22	55	20
Литва	0,1	1	0,23	26	8,3	28	55	20
Словения	0,4	15	0,21	20	6,8	24	59	22
Албания	1,5	27	0,19	16	5,1	17	60	23
Унгария	0,6	20	0,17	15	6,9	25	60	23
Хърватско	0,6	20	0,23	26	5,9	19	65	25
Словакия	0,6	20	0,24	30	6,1	20	70	26
Македония	2,9	32	0,21	20	7,3	27	79	27
Беларус	1,1	26	0,28	33	6,4	22	81	28
Чехия	2,2	31	0,21	20	8,7	30	81	28
Естония	3,3	33	0,21	20	8,6	29	82	30
Босна/Херц.	1,5	27	0,21	20	36,1	36	83	31
Румъния	1,8	30	0,23	26	9,8	31	87	32
Полша	3,9	34	0,22	25	9,8	31	90	33
България	1,7	29	0,29	34	32,1	35	98	34
Сърбия/Ч. Гора	5,6	35	0,35	35	22,5	34	104	35
Украйна	6,2	36	0,41	36	11,2	33	105	36

Таблица 3

Изменения в ранжирането на европейските страни по показателя
Индекс на човешко развитие между 1990 и 2000 г.

1990 година			1995 година			2000 година			изменение (2000–1990)
ранг	страна	ИЧР	ранг	страна	ИЧР	ранг	страна	ИЧР	
1	Исландия	91	1	Белгия	927	1	Норвегия	942	+41
2	Швейцария	905	2	Норвегия	925	2	Швеция	941	+47
3	Нидерландия	902	2	Швеция	925	3	Белгия	939	+43
4	Норвегия	901	4	Нидерландия	922	4	Исландия	936	+23
5	Франция	897	5	Исландия	918	5	Нидерландия	935	+33
6	Белгия	896	6	Великобритания	916	6	Финландия	930	+34
7	Финландия	896	7	Швейцария	914	7	Франция	928	+31
8	Швеция	894	7	Франция	914	7	Швейцария	928	+23
9	Дания	891	9	Люксембург	912	7	Великобритания	928	+40
10	Австрия	890	10	Австрия	909	10	Дания	926	+35
11	Германия	885	11	Финландия	908	10	Австрия	926	+35
12	Люксембург	884	12	Дания	907	12	Люксембург	925	+41
12	Италия	879	12	Германия	907	12	Германия	925	+40
14	Великобритания	878	14	Италия	897	12	Ирландия	925	+55
15	Испания	876	15	Испания	895	15	Италия	913	+34
16	Ирландия	870	16	Ирландия	894	15	Испания	913	+37
17	Естония	860	17	Гърция	868	17	Гърция	885	+26
18	Гърция	859	18	Португалия	855	18	Португалия	880	+61
19	Словения	845	19	Словения	852	19	Словения	879	+34
20	Чехия	835	20	Чехия	843	20	Чехия	849	+14
21	Словакия	820	21	Естония	839	21	Унгария	835	+31
22	Португалия	819	22	Словакия	817	21	Словакия	835	+15
23	Беларус	809	23	Унгария	809	23	Полша	833	+41
24	Унгария	804	24	Полша	808	24	Естония	826	-34
25	Латвия	804	25	Хърватско	789	25	Хърватско	809	+12
26	Хърватско	797	26	Литва	781	26	Литва	808	+14
27	Украйна	795	27	България	778	27	Латвия	800	-4
28	Литва	794	28	Беларус	776	28	Беларус	788	-21
29	Полша	792	29	Румъния	772	29	България	779	-7
30	България	786	30	Латвия	763	30	Румъния	775	-7
31	Румъния	777	31	Грузия	751	31	Армения	754	-5
32	Армения	759	32	Украйна	745	32	Украйна	748	-47
33	Молдова	759	33	Азербайджан	744	32	Грузия	748	+1
34	Грузия	747	34	Армения	715	34	Азербайджан	741	+11
35	Азербайджан	730	35	Молдова	704	35	Албания	733	+31
36	Албания	702	36	Албания	702	36	Молдова	701	-58

ПЕТИЯТ ТИП включва 10 високоразвити страни от Западна Европа с рангов коефициент от 0,49 (Дания) до 3,00 (Люксембург) и вече посочения в рV-ти тип символ – (Λ). Прави впечатление, че с изключение на Швейцария и Люксембург, страните от тази група са представители на Четвърти и Пети геоecологичен тип в проведената от Русев и Колев (2003) типологична класификация.

При ранжирането на страните по ecологични показатели може да се използва и друг елементарен подход, заимстван от Глазовский (1992), който изследва ресурсоемкостта на отделните стопанства в света. Същият използва показателите консумация на вода, дървесина, територия и енергия за единица БВП, като ранжира страните по всеки един от тях, както и сумарно. Този подход, но чрез други показатели, е използван при ранжиране на 36 безспорно европейски страни в табл. 2. Независимо от тесния набор показатели, резултатите и изводите са сходни с вече формулираните в предходното ранжиране и типологизация. Отново България е в най-незавидни геоecологични позиции на континента!

Не са особено оптимистични за България и данните от ранжирането на европейските страни по показателя ИЧР (табл. 3). Настъпилите в периода 1990-2000 г. изменения показват не само абсолютни регресивни тенденции (намаляване на ИЧР от (0,786 на 0,779), но и относително изоставане от редица източноевропейски страни. През 2000 г. след нашата страна в европейското пространство са само Румъния, кавказките страни, Украйна, Албания и Молдова. Изоставането не е само от т. нар. страни-отличнички, но и от такива, като Хърватско, прибалтийските страни и Беларус.

Очевидно е, че между компонентите на комплексната стопанска ефективност има силно изразена взаимна зависимост, която трябва да се изследва периодично, успоредно с динамичните трансформации на континента.

Формулирането на тези основни изводи може да става и без използването на сложни статистико-математически методи, стига те да спомогат за изясняване на степента на геоecологична диференциация между европейските страни. Формиращото се гражданско общество и особено управляващият елит в страната ни трябва да са достатъчно ecологично грамотни при формулирането на верни цели и задачи при прехода към устойчиво развитие. За съжаление днес изоставането на България в това отношение е огромно.

Л И Т Е Р А Т У Р А

- Антонова, И., Л. Стреленкая. Типологическая экономико-географическая характеристика развитых капиталистических стран. – *Вопросы географии*, 116, 1981.
- Астафьев Г. Основные типы развивающихся стран. – В: *Мировая экономика*. М., 1969.
- Бешков, Ан., Л. Динев. Хр. Маринов. Икономическа география на капиталистическите страни. С., 1953.
- Вольский, В. О типах стран капиталистического мира. – *Вестник МГУ, серия V. География*, № 6, 1968.
- Вольский, В. Типы зарубежных стран. – В: *Социально-экономическая география зарубежного мира*. М., 1998.
- Глазовский, Н. Глобальные закономерности распределения ресурсоемкости экономики. – *Известия РАН*, № 3, 1992.
- Иванов Б., В. Даков. Икономическа география на капиталистическите и развиващите се страни. С., 1976.
- Дмитревский, Ю. К вопросу о типах развивающихся стран. – *Известия ВГО*, 6, 1972.

- Дмитревский, Ю. Территориальный аспект экономики развивающихся стран. Л., 1983.
- Йорданов, Т. Опит за стопанско-географска класификация на страните по степен на енергоснабденост. – *Изв. БГД*, 9, 1969.
- Карастоянов, Ст., Б. Колев. Типологична икономгеографска класификация на социалистическите страни. – *Год. на СУ „Св. Климент Охридски“*, ГГФ, 2, 78, 1984.
- Линен, Ю. Подходи к экологической типологии стран. – *Вопросы географии*, 116, 1981.
- Машиниц, Я. Развивающиеся страны: проблемно-типологические страноведческие характеристики. – *Вопросы географии*, 116, 1981.
- Русев, М. Проблеми на прехода към устойчиво еколово-икономическо развитие в страните от Източна Европа. – *Проблеми на географията*, 2, 1995.
- Русев, М. Структурно-отраслови проблеми на прехода към устойчиво развитие на промишлеността в България. – В: 50 години Географски институт. Сборник от доклади. С., 2000.
- Русев, М. Концептуални и институционални рамки на прехода към устойчиво развитие в България. – В: География и туризъм. Доклади от научна конференция Китев – 2000 г. С., 2002.
- Русев, М., Б. Колев. Изменения в типологичната геоекологична класификация на страните в Европа през 1990–2000 г. – *Проблеми на географията*, 1–2, 2003.
- Типология несоциалистических стран. М., 1976.
- Хартет, П., Р. Чорли. Модели, парадигмы и новая география. – В: *Модели в географии*. М., 1971.
- Харвей, Д. Научное объяснение в географии. М., 1974.
- Шейнис, В. Социально-экономическая дифференциация и проблемы типологии развивающихся стран. – В: *Мировая экономика и международные отношения*, 8, 1978.
- Air Pollution Studies p 17. N. Y. and Geneva, 2001.
- Boesch, H. A Geography of World Economy. N. Y., 1964.
- Environment statistics in Europe and North America. N. Y., 2001.
- Human Development Report. N. Y and Oxford, 1992–2002.
- Strategies and Policies for Air Pollution Abatement. N. Y. and Geneva, 2002.
- Trends in Europe and North America. N. Y. and Geneva, 2001.
- Through the Looking Glass 2000–2001. N. Y. and Geneva, 2001.

Постъпила март 2003 г.